

Jóllehet a 18. század második felében már több mint 100 művészeti akadémia (helyesebb lenne azt mondani, hogy oktatási intézmény, mert közülük jónéhány inkább egyszerű iskola volt) működött Európában,¹ Magyarországon a 19. század utolsó harmadáig lényegében megoldatlan maradt a hazai művészeti oktatás. A Habsburg birodalomban a bécsi szépművészeti akadémia mellett – amely a legkiválóbbak közé számított Európa ilyen jellegű intézményei között – Milánóban és Velencében volt művészeti akadémia. A birodalom negyedik akadémiaja Prágában működött.² A cseh nemesség összefogásának eredményeként megalakult művészetpártoló társaság (a művészet hazafias barátainak társasága) alapította meg a nemzeti képtárat 1796. február 8-án, majd egy akadémianak nevezett festőiskolát 1799. szeptember 10-én. Az 1800-ban megnyitott iskola első igazgatója Josef Bergler festő volt, aki 1829-ig töltötte be ezt a tiszteletet. A Klementinában működő iskolában szobrászképzés nem volt. A festő szak professzora maga Bergler volt, aki a növendékek számára a mintalapokat is készítette. Külön osztályban tanították a tájfestést, ennek vezetője Karel Postl volt. Az iskola 1896-ban lett állami intézmény. A prágai akadémia rendi jellege mintául szolgált a hazai akadémia-tervekhez is.

Magyarországon a művészeti oktatás megvalósításának szándéka, egy szépművészeti akadémia felállításának gondolata a nemzeti oktatás ügyén belül bontakozott ki.³ A felvilágosodás korának nemzeti művelődési programja a magyar nyelv használatát, illetve a magyar nyelvű közoktatást helyezte a középpontba. Az oktatás szervezését és felügyeletét az 1715:74. és az 1723:70. törvénycikkek utalták a király felségjogai közé, melyet az 1724-ben felállított Helytartótanácson keresztül gyakorolt.⁴ Magyarország közoktatását egységesítő és megreformáló Ratio Educationis 1777-ben történt megjelenéséig több terv és intézkedés született az alsó- és felsőfokú oktatás átalakítására.⁵ Erre az időszakra esik Koptik Oddo dömölki apát nemesi akadémia-terve (1741),⁶ a szepci Collegium Oeconomicum megalapítása (1763),⁷ a nagyszombati egyetemnek a bécsi egyetem mintájára történő reformja (1768–1774),⁸ Hägelin, alsó-ausztriai kormánytanácsos terve az egész birodalomra kiterjedő általános népoktatás megszervezésére (1772).⁹ Ekkor született meg az első terv egy magyarországi rendi képzőművészeti akadémia megalapítására is.¹⁰

A század közepén a magyar főurak Daniel Gran udvari falképfestőhöz fordultak egy Magyarországon felállítandó művészeti akadémia ügyében. Gran 1755. december 5-én, gróf Batthyány Lajos nádorhoz írott levelében ad választ a kérésre. Gran ajánlkozik a magyar művészeti akadémia megszervezésére és röviden vázolja akadémia-tervét. Akadémiájában nemcsak a szépmesterségeket, hanem gyakorlati ismereteket is oktatna, s így az országnak rövidesen elegendő nemzeti művésze lenne, melyet az ingyenes oktatással is elő kíván segíteni. Tanítási programjának alapja a rajz, amely nemcsak a művészeteknek, hanem a mérnöki és mechanikai tudományoknak is fundamentuma. Gran a festők és szobrászok számára külön oktatást tervez. Akadémiájában külön tantárgy lenne a geometria, a katonai, építészeti és erődítési mérnöki tudományok (ez utóbbihoz megjegyzi, hogy a várak védelmi megerősítését mégis csak magyaroknak kellene megtervezni), valamint a perspektíva-tanítás. Az oktatás a mechanikai tudományokkal (bányamérnök, vízművek és szökőkutak tervezése) egészülne ki. Gran külön hangsúlyozza tervezetében, hogy a nemes ifjak ingyenesen, de elkülönítve tanulnának. Az alapelemek mintalapjainak elkészítésére Gran maga vállalkozik. Aka-

démia-terve korábbi olasz mintákra támaszkodik, a művészeti és a tudományos képzés egyforma súllyal szerepel benne. Daniel Gran tervének további sorsáról nincs adatunk.

A Mária Terézia által kiadott Ratio Educationis a magyarországi közoktatást a birodalom érdekeivel összhangban kívánta szabályozni.¹¹ A Ratio alapvető gondolata az ország egész közoktatásának egységes szervezése: a nemzeti közművelődés egysége. Ennek az egységnek a legfőbb akadálya a nemzeti, a vallási, a társadalmi különbözőségek.¹² A Ratio kiadását sürgették, Mária Terézia felvilágosult abszolútizmusából fakadó birodalomegységesítő szándékán túl, a magyarországi közoktatásban felgyülemllett gondok, így a protestáns felekezetek irányítása alatt álló iskolák helyzete és az 1773. július 21-én kelt pápai bullával feloszlított jezsuita rend iskoláinak sorsa.¹³ A magyarországi alsó-, közép- és felsőfokú oktatást egységes rendszerbe foglaló Ratio kidolgozója Úrményi József, a bécsi udvari magyar kancellária tanügyi tanácsosa volt.¹⁴ Bár a Ratio alapja a nemzetiségi anyanyelvi iskolák és a normaiskolák rendszere,¹⁵ a tananyag a latin nyelvet és oktatási segédnyelvnek a németet írja elő.¹⁶ A magyar nyelv tanítását a többi nemzetiség nyelvvel együtt említi.¹⁷ II. József uralkodásának kezdetén 1781-ben megerősíti a Ratio-t, azonban a magyar közoktatás pénzügyi alapját beolvasztja a birodalmi kamara pénztárába.¹⁸ II. József felvilágosult abszolútizmusa a birodalmi érdekek érvényesülését eredményezte az oktatásügyben is. Az 1782-ben életre hívott udvari tanulmányi bizottság feladata a tanügyi reformok egész birodalomra egységes elvénél kidolgozása volt. Bevezették a tandíjkötelezettséget és az ösztöndíjakat, illetve a tandíjmentességet a német nyelvben való jártasság feltételéhez köthették.¹⁹ Az 1784-ben kiadott rendelete a latin helyett a német nyelvet tette meg a birodalom hivatalos nyelvéné.²⁰ A rendek tiltakozására II. József közvetlenül halála előtt több rendeletét visszavonta. A trónon öt követő II. Lipót 1790. április 7-én kelt rendeletében visszaállította a latin nyelvű oktatást, és az alsóbb osztályokban a latin nyelv tanításának segédnyelvül nem a németet írta elő, hanem az anyanyelvet, éspedig ott ahol a tanulók többsége magyar, ott a magyar nyelv legyen nemcsak a gimnáziumokban, hanem a nemzeti iskolákban is. Eltörölte a sérelmes tandíjkötelezettséget és a tanulmányi alapot kivonta a birodalmi pénztárból.²¹ A nemzeti függetlenségi törekvések és a magyar nyelv használatáért folytatott küzdelem formális nyitánya az 1790/91-es országgyűlés volt.

Az 1790. június elején megnyitott, előbb Budán, majd Pozsonyban megtartott országgyűlés központi kérdése a magyar nyelv ügye. Az országgyűlésen a királyi személynök, Úrményi József magyarul mondja el megnyitó beszédét, és az alsótábla vitája jórészt magyar nyelven folyik.²² A rendek megszavazzák, hogy az országgyűlés eseményeit magyar nyelven rögzítik és magyarul adják ki, egyidőben a nemzetiségek számára készített latin nyelvű fordítással.²³ Az országgyűlésen a rendek követelik a Ratio előtti állapot visszaállítását, és hogy az országgyűlés által kiküldött bizottság határozza meg a magyar iskolarendszert. Követelik a magyar nyelvű oktatás bevezetését.²⁴ Az országgyűlésen Révai Miklós osztogatja a Bécsben kiadott „Egy magyar társaság iránt való jámbor szándék” című iratát, melyet a testőr-író Bessenyei György még 1781-ben fogalmazott meg.²⁵ Bessenyei eredeti röpiratában, melyet egy tudós magyar társaságnak felállítása tárgyában írott csekély tudósításnak nevezett, nem pusztán a magyar nyelv művelését, hanem a tudományok művelését magyar nyelven sürgette. Egy tudós társaság alapításának gondolata már Mária Terézia uralkodása idején is felmerült²⁶ és 1779-ben egy nemzetközi tudományos vállalkozás, a Société Patriotique de Hesse—Hombourg szervezője, Nicolas Hyacinthe Paradis bécsi tartózkodása idején ajánlotta Bessenyeinek és társainak, hogy Hazafiúi Magyar Társaság működjön a nemzetközi szervezet fiiláljaként.²⁷ Bessenyei röpiratát Révai még 1781-ben, Bécsben kaphatta kézbe, amikor a császárnál kegydíjért folyamodott.²⁸ 3 évvel később, 1784-ben II. Józseftől kért magánkihallgatáson maga is egy tudós társaság alapításának tervével állt elő.²⁹ Az 1790-

ben kiadott „Jámbor szándék”-ban Révai nemcsak bevezetővel látta el Bessenyei „csékély tudósítását”, hanem annak szövegét is aktualizálta. A tartalmi változtatásokban szerepet játszhatott az a bécsi magyar kör is, amely a röpiratnak az országgyűlés megnyitására való megjelenését pártolta és sürgette.³⁰ A „Jámbor szándék”-ban a nemzeti nyelv állapota van előtérben, ennek rendelődik alá a tudományok és művészetek ügye is. „A Tudományok és Kézi mesterségek’ előmenetelének tehát bizonyos meg észmerhető jele minden Országban a’ született Nyelvnek állapotja”.³¹ A „Jámbor szándék” a magyar nyelv ápolására egy tudós társaság felállítását javasolja, melynek fő feladata a magyar nyelv lexikájának és grammatikájának fejlesztése, magyar nyelvű könyvek recenziója és kiadása. Legfőbb haszna pedig a nyelv és a tudományok előmenetele lenne, s idővel a magyar nyelv a hivatal nyelvvé válhatna. Míg az 1781-es Bessenyei-féle tervezet a tudományok előmenetele érdekében, a „Jámbor szándék” már a magyar nyelv használatáért íródott. Ennek oka az országgyűlést megelőző rendeletvisszavonások következtében az, hogy a rendek nemzeti ellenállása erősebb, mint a korábbi időben.³² Ennek egyik eredménye, hogy az országgyűlésen a vármegyék két tudományos társaságra tesznek javaslatot: a Societas Scientiarum és a Societas Linguae Hungaricae megalapítására.³³

Az országgyűlés az 1791:67. törvényben foglaltaknak megfelelően a magyar közoktatás rendezésére bizottságot nevez ki, melynek elnökéül Ürményi Józsefet választják. A bizottság feladata a Ratio átdolgozása, a nemzeti nevelés átfogó tervének kidolgozása. Tagjai közül báró Podmaniczky József a budai egyetem székhelyén felállítandó képzőművészeti akadémia tervét terjeszti elő, s javaslatot tesz a magyar nyelvű nemzeti színház létrehozására is.³⁴ A bizottság által kidolgozott törvényjavaslatban végül helyet kap a tudós társaság, katonai akadémia, bányászati főiskola és irodalmi és nyelvművelő társaság mellett a művészeti akadémia szervezésének igénye is.³⁵

A törvényjavaslatokat végül 1802-ben József nádor terjeszti a király elé, köztük a magyar oktatásügy kérdését is, mely eszmei alapja lesz a II. Ratio Educationis-nak. József nádor véleménye az, hogy sem tudományos akadémia, sem egy képzőművészeti akadémia felállítására nincs meg a szükséges pénz, de nincs meg Magyarországon az ehhez szükséges szellemi erő sem. A tudományos akadémia számára nehezen, a képzőművészeti akadémia számára viszont egyáltalán nem lehetne képzett embereket találni, kik a művészetben jártasak és a magyar nemzet becsületére válnának. A felállításukra fordított költség minden haszon nélkül kibott pénz volna.³⁶

Az 1806-ban kiadott II. Ratio Educationis engedményeket tett a magyar nyelv használatában, amennyiben a latin nyelv mellett oktatási segédnyelvnek már a nemzeti nyelvet írja elő.³⁷ Külön cikkelyek foglalkoznak a Tudós Társaság és a magyar művészképzés megszervezésével is.³⁸ A II. Ratio a művészeti oktatás szükségességét csak általánosan körvonalazza. Nincs szó benne önálló képzőművészeti akadémiáról, csak az egyetem kebelén belül megvalósítandó képzésről. Az 1790/91-es országgyűlés által kiküldött bizottságok jelentéseit csak az 1825-ös országgyűlésen tűzik napirendre.

Az 1825/27-es országgyűlésen a magyar oktatásügy és benne a képzőművészeti akadémia terve is újjáéled. Ekkor kerül a rendek elé az 1790/91-es országgyűlés által kiküldött bizottságok munkája. Az országgyűlés által az 1827:8. törvencikkellyel kinevezett közoktatási bizottság (elnöke gróf Cziráky Antal országbíró) feladata, hogy az 1790/91-es országgyűlés alapján új reformjavaslatokat dolgozzon ki.³⁹ A bizottság tagjai közül Pázmándy Dénes komáromi követ terjeszti elő a Nemzeti Múzeum, a Szépművészeti Akadémia, valamint a csilagvizsgáló, a botanikus kert stb. ügyét. Pázmándy javaslata hármas célzatú: 1. a szép érzékének szélesebb körben való fejlesztése; 2. a művészek irányítása; 3. elméleti és gyakorlati képzés a művészetek egyes ágaiban. E célokat pedig a következő eszközök szolgálják:

1. klasszikus becsű művészi termékek kiállítása a Nemzeti Múzeumban; 2. értékes magángyűjtemények kiállítása a Nemzeti Múzeumban; 3. a rajziskolák tanárait az akadémia igazgatósága alá kell vonni, az akadémia legyen hivatott a beküldött munkákat elbírálni; 4. az akadémiai jutalmazások és ösztöndíjak rendszere. Pázmándy javasolja, hogy a már erre a célra rendelkezésre álló pénzt fektessék be, mégpedig úgy, hogy a Nemzeti Múzeumhoz kapcsolódva működjék egyelőre az akadémia.⁴⁰

Az országgyűlési bizottságok jelentősebb határozatait 1827-től folyamatosan megjelentették „Opinio” címen. A közoktatási bizottság határozatai 1830-ban láttak napvilágot.⁴¹ A határozatok a II. Ratio szerkezetét követve annak szövegét módosítják, illetve kiegészítik. A „De Academia Artium Liberalium” című V. fejezet a Ratio-nál részletesebben tárgyalja a képzőművészeti oktatás szükségességét és a felhasználandó eszközöket. Eszerint a művészeti akadémia felállításának hármass célja van: 1. a szép iránti érzéket gyűjtsa föl a honfitársak körében; 2. azokat, akik életüket a kényelemnek és a jómódnak szentelik, hatékonyan irányítsa mindennemű szépség és elegancia felé; 3. a különféle művészeti ágazatokban tevékenykedő művészek számára elméleti és gyakorlati útmutatást adjon. Hogy ez a három cél akadály nélkül megvalósulhasson, a következő dolgok betartására kell ügyelni: 1. a legvalószínűbb és klasszikusnak minősíthető műalkotásokat folyamatosan össze kell gyűjteni és a nemzet Múzeumban nyilvános megtekintésre közzemlére bocsátani. Hogy pedig ez ne járjon nagy költséggel, fel kell hívni a lakosság tehetősebbnek számító rétegét, hogy saját magángyűjteményeiket, a tulajdonjog megtartása és a tetszés szerint történő, bármikor esedékes visszaszolgáltatás feltétele mellett, szállíttassák a Múzeumba; 2. a Szépművészetek Akadémiájának rajzokat felügyelő vezetősége alá kell rendelni az iskolák tanárait oly módon, hogy ők a saját iskolájukban megszületett műalkotásokat meghatározott időben eme akadémiának elbírálásra bocsássák rendelkezésre azért, hogy azok megfelelő elbírálás után és véleményezve kerüljenek vissza; 3. azokat, akik a művészeti alkotások kiállítására vállalkoznak és a legszebb műveket hozzák létre, nyilvánosan díjjal kell jutalmazni; 4. néhány tanulót, akik rátermettségüknek és tehetségüknek kiváló tanújelét adták, kiválóságuk elismeréseképpen először Bécsbe, aztán félreesőbb, külhoni helyekre kell küldeni, évenkénti ösztöndíjjal segítve őket.⁴²

Az Opinio-ban megfogalmazott célok és feltételek lényegében Pázmándy Dénes javaslatait tartalmazzák. Nem szerepel benne az akadémia elhelyezésére, felügyeletére és működésére vonatkozó elképzelés. Az Opinio-k kiadásának célja, hogy azokat megküldve a vármegyéknek javaslattételre, az 1832/36-os országgyűlés vitassa meg a bennük foglaltakat. A bizottságok jelentéseit azonban nem tárgyalja az országgyűlés. Maguk az országgyűlés vezéreiből – Széchenyi és társai – sincsenek jó véleménnyel a bizottságok munkájáról. A közoktatási bizottság anyagából mindössze a tanítóképző és a polytechnikum felállítását terjeszti fel az országgyűlés, azonban a király a Ratio eszméjéhez visszanyúlva kijelenti, hogy az oktatásügy rendezése felségjog.⁴³

Az 1790/91-es országgyűlés követeléseiből mindössze kettő valósul meg. A katonai akadémia létesítését már a II. Ratio is mint küszöbön álló feladatot említi, alapítását I. Ferenc 1808-ban kiadott rendelete írja elő. A Tudományos Akadémia megalapítása az 1825-ös országgyűlés eredménye. Jóllehet az akadémia megalapítása látványos nyitánya volt a reformtörekvések megújulásának, a megalakulás jócskán elhúzódott. Első nagygyűlését 1831-ben tartotta. Az akadémia szervezete a reformkori Magyarország többértelmű, ellentmondásos helyzetét tükrözi. A teljes jogkört gyakorló igazgatótanács volt a biztosíték arra, hogy egyfelől a társaság alapszabályok biztosította önállóságát megőrizze, másfelől viszont biztosítékként szolgált az udvar felé is. I. Ferenc az alapszabályt csak azzal a kitételrel fogadta el, hogy a tagok tartózkodni fognak a politikai és vallási kérdések vitásától. Jellemző az ellent-

mondásos helyzetre, hogy az alapszabályokat kidolgozó bizottság ingadozott az intézmény elnevezésében. A többség a Tudományos Akadémia mellett foglalt állást, azonban a Magyar Tudós Társaság elnevezés jobban megfelelt az udvar kívánságát kifejező szerényebb célkitűzéseknek.⁴⁴ Csak 1848-ban vállalta a társaság elnevezésében is – Magyar Nemzeti Akadémia-ként – a bécsi udvartól való függetlenségét.

Az 1832/36-os országgyűlés követeléseinek eredményeként a Helytartótanácsban belül megalakult tanulmányi bizottság feladata a magyarországi oktatás újabb reformjavaslatainak kidolgozása. A bizottság vezetője, Mednyánszky Alajos elsősorban az elemi és gimnáziumi oktatás reformjával és a tanárképzés megoldásával foglalkozott.⁴⁵ A bizottság gazdasági és ipariskolák, valamint egy polytechnikum létesítését indítványozta. Ez utóbbi a pesti egyetem és a Nemzeti Múzeum mellett felállítandó intézmény lenne, mely képzőművészeti, kereskedelmi, ipari, mezőgazdasági, valamint természettudományi és építészeti képzést biztosítana. 1834-ben kéri az országgyűlés a király beleegyezését a Polytechnikum létesítéséhez. A király válaszában kifejti, hogy mihelyt a körülmények megengedik, gondoskodni fog ezen intézmény felállításáról, erre vonatkozóan tehát nincs szükség törvényalkotásra.⁴⁶ 1841-ben ismét Mednyánszky Alajost bízzák meg, hogy tegyen javaslatot a közoktatás újjászervezésére. Az általa kidolgozott ipariskola-tervét, mely a kereskedelmi, mezőgazdasági és ipari képzést biztosítaná, 1842-ben terjesztik a király elé. Az 1846-ban felállított Ipartanoda mind szervezetét, mind tanulmányi rendjét illetően Mednyánszky tervének megvalósítását jelenti.⁴⁷

A rendi függetlenségi törekvések középpontjában álló nyelvi függetlenség az 1840-es években megoldódott. A magyar nyelv használatáért vívott rendi küzdelemben sajátos módon fonódnak össze államnemzeti és kultúrnemzeti törekvések. A bécsi udvar birodalom-egységesítő szándékának célja nyugati mintájú, modern államnemzet kialakítása, ahogy a Ratio-ban a latin nyelvnek a soknemzetiségű Magyarországon nyelvi – és hozzátehetjük, nemzeti – egységesítő szerepe van, összbirodalmi érdekeket szolgálva. A rendek által követelt magyar nyelv használata ugyanilyen országegységesítő szándékot takar a bécsi udvaral szemben. A magyar nyelv használatáért vívott küzdelemben a legfontosabb érv a nyelv „természetes”-történelmi jogainak hangsúlyozása, és nemzetformáló ereje.⁴⁸ A rendi törekvések nem egyszerűen kulturális-művelődési célokat szolgálnak, hanem közvetlenül politikai tartalommal töltődnek. E mögé sorakozik fel – időről-időre változó tartalommal – egy nemzeti művelődési program, melynek egyik önálló eleme a nemzeti művészet kérdése és a művészeti képzés megoldása is. Ez azonban csak periférikusan, a nemzeti közoktatás részeként jelentkezett. Azok az ügyek kerültek előtérbe, amelyek közvetlenül politikai célokat is szolgáltak. Egy független, valódi művészeti akadémia gondolata fel sem merülhetett. Az országgyűléseken a rendek elé kerülő tanügyi tervekben, egy, lényegében a bécsi akadémia alá rendelt, alacsonyabb szintű oktatási intézmény megvalósítása körvonalazódott. Amellett, hogy Magyarországon hiányzott az a hatalmi-politikai struktúra, amely az akadémia gondolatát kiérlelte volna, hiányzott annak gazdasági-társadalmi háttere is.⁴⁹

A művészeti oktatás megvalósításáért folytatott rendi törekvésekkel párhuzamosan többen is felismerik ebben az időszakban a hazai művészképzés megoldatlanságát. Közös bennük, hogy valamennyien művészberek. Számukra a napi élet színterén jelentkezett ez a probléma. A rajzoktatás szükségességét és megszervezését Mária Terézia a Ratio Educationisban körvonalazta. A rajzoktatás bevezetése bár alapfokú művelődési célokat szolgál, a gazdasági felemelkedésnek is fontos eszköze. A Ratio nyomán országszerte létrejövő rajziskolák egyaránt szolgálták a birodalom érdekeit és a felvilágosult magyar értelmiségnek az ország boldogulásáért indított küzdelmeit.⁵⁰ A Ratio-nak megfelelően a rajziskolák elsősorban az iparos szakmát tanulók számára kívántak rajzoktatást biztosítani. Mivel a Ratio nem volt általánosan kötelező érvényű, legkevésbé éppen az ipari tanulók vették igénybe a rajzisko-

lákat. II. József 1783-ban kiadott rendeletében előírta az iparos mesterséget tanulók kötelező vasárnapi rajzoktatását, majd a Helytartótanács 1795-ben rendeletben mondta ki, hogy legénnyé nem avatható addig egyetlen inas sem, míg bizonyítványt nem szerez a rajzoktatásból.⁵¹

Révai Miklós, aki a „Jámbor szándék”-ban elsőként hívta fel a rendek figyelmét a szép-művészetek szükségességére és hasznára, maga is rajztanár. Előbb a nagyváradai, majd 1786-tól a győri nemzeti rajziskola tanára és 1792-ben a Helytartótanács kinevezi a királyi akadémia rajztanítójává.⁵² A hazai rajzoktatás problémáinak megoldására dolgozott ki tervet a csehországi születésű, poszonyi rajztanár J. N. Schauuff. A hazai rajzoktatás hatékony megszervezését és irányítását Schauuff egy felállítandó mintarajziskolában látja, amint azt egy 1796-ban kiadott munkájában kifejti.⁵³ Schauuff szerint a mintarajziskola legfontosabb feladata lenne megfelelő színvonalú mintalapok kiadása és a rajziskolák egységes irányítása. Javaslatot tesz arra, hogy a rajztanárok bevonásával a bécsi akadémián alakuljon bizottság a mintarajziskola terveinek kidolgozására. Schauuff 1804-ben a Zeitschrift von und für Ungern, Pesten megjelenő német nyelvű folyóiratban publikálta a nemes magyar nemzethez intézett felszólítását már egy művészeti akadémia ügyében.⁵⁴ A cikk bevezető részében kifejti: nehogy a nyugati művészet hatása megszűnjék kellő továbbfejlesztés hiányában, annak itt Magyarországon kell új gyűjtőpontba gyűlnie. E cél érdekében a legalkalmasabb eszköz az ország különböző helyein múzeumokat alapítani, hogy a nemzet legalább a művészetek létezéséről tudomást szerezhessen, azok iránti érzéke kifejlődhessen és a művészet művelésére hivatott tehetségek kibontakozhassanak. A tehetségek összegyűjtésére és foglalkoztatására legalkalmasabb egy magánvállalkozásból támogatott intézmény, mely biztos alapot szolgáltatna a kormány tevékenységéhez. Ezután lehetne fölállítani egy szépművészeti akadémiát, ahol az építészetet tanítanák a legtagabb értelemben. Schauuff szerint ez felel meg leginkább a nemzet hősies szellemének is. Schauuff akadémia-terve így foglalható össze: Nyugat-Európa nemzetei a művészet és a tudomány fölvirágoztatásával jutottak el ahhoz a magas műveltséghez, melynek birtokában jelentős előnyre tettek szert; csak hasonló lépések megtételével zárkozhat fel a nemzet és lehet egyenrangú Nyugat-Európával, a művészetek megindítását és ápolását nemzeti kötelességnek kell tekinteni; a művészi továbbképzésben alkalmazkodni kell a nemzet jellembeli sajátosságaihoz.⁵⁵ Schauuff akadémia-tervében a cseh nemesség által alapított képtár és akadémia eszméje kel új életre, és lényegében az 1790/91-es országgyűlés reformjavaslatát tükrözi vissza.

A századforduló nyelvművelő és irodalmi mozgalmainak hatása érezhetővé válik a nemzeti irodalom különböző műfajaiban, mellette a képzőművészetben alig érzékelhető a változás, melyet a kortársak is abban az általános érdektelenségben véltek, amit a nemesség és a polgárság mutatott.⁵⁶

A képzőművészetek megkedveltetésére ösztönözve jelent meg a Tudományos Gyűjteményben az a cikksorozat 1819–1822 között, melyben nemcsak a szép-művészeteknek a nemzet felemelkedésében játszott szerepéről és szükségességéről esik szó, hanem a bécsi akadémián bevezetett képzést is részletesen tárgyalja azzal a kifejezett szándékkal, hogy a tehetséget érző magyar ifjak számára útmutatásul szolgáljon, amihez hozzáteszi: „Igaz, hogy a' mi magyar ifjainkra nézve nehéz, és igen is rögös az út, mellyen magoknak a' Szép mívék és mesterségek Tudományát megszerezhetik, mivel az Ország kebelében sehol Képzőmívész Academia nem található. Azért a' Magyar, ha Képző-mívész akar lenni, Bétsbe kénszerítetik felmenni...”.⁵⁷ Balkay Pál, az írás szerzője maga is jól ismerte a magyar festőnövendékek rossz anyagi körülményeit Bécsben, s tudja azt is, hogy nem mindegyik tehetség engedheti meg magának a külföldi képzést kellő mecénás híján. Megoldást csak a hazai képzés hozhat: „De hogyan is lehetne más nemzetekként nagy Művészeket várni Ha-

zánkban, ha a' külső nemzetek példáját nem akarjuk követni – lám Bétsben Európának minden részéből jönnek tanulni. A' mi édes Hazánkban legfeljebb is az effélékről tsak halhatunk.”⁵⁸ Balkay, aki 1803-ban kezdte meg 4 éves tanulmányait Bécsben,⁵⁹ bejáratos volt Báróczy Sándorhoz, a magyar irodalom lelkes szervezőjéhez.⁶⁰ Hazatérve Egerben telepedett le, ahol festéssel és rajzoktatással foglalkozott.⁶¹ Még Bécsben ismerkedett meg Kazinczy Ferencsel, aki számos megrendelést adott neki másolatok készítésére.⁶² Balkay 1819-ben a Tudományos Gyűjteményben megjelent írásának keletkezésére az egyik, 1819. június 5-én kelt, Kazinczyhoz írott levele világít rá. A levél apropója Kazinczy rokona, Fáy János műgyűjteményének kiállítása az egri Lyceumban.⁶³ Sem Pyrker, sem Fáy György nagyprépost nem mutat érdeklődést a kiállított festmények megvételére – panasolja Balkay. Ennek kapcsán említi, hogy „Engemet szüntelen unszoltak, hogy írjak a Tudományos Gyűjteménybe Fáy képeiről, de hogy illen dolgokra magamat ki nem tehettem, de még is olly módal tettem fel egy ideát, hogy az írás módját más adja meg, azért is T. Bernát Mihály⁶⁴ magára válalta, Tratnernek⁶⁵ személyesen attam által, hogy olvastassa meg sokakkal, ha jónak talállya, úgy adja sajtó alá; ki is jöt ez idén a 2. kötetbe 3. numerus alatt; úgy vélem, hogy méltoztatott olvasni; igen szeretném, ha rula való itilletét meg írná nekem a' Tekintetes Úr. Távul létem miá nem közölhettem a' Tekintetes Úrral, sajnálom. Sajnálom azt is, hogy az eszembe nem jutot, hogy a' Nemzet tehetne az Ország gyűlésébe a' Felséges Haza előtt egy buzdítást az iránt, hogy a' kik a' Szép Mesterségekre adják magokat, azok nyugalomba élhetnének, mint más palérozott Nemzeteknél, anyival inkább, mert a' Magyar leg inkább, dicsekszik szabadságával, 's az tudományokkal öszve köttetet Szép Mesterségeket nem kellene rabláncokra fűzni.” Balkay mulasztását 1821–22-ben, szintén a Tudományos Gyűjteményben megjelentetett írásaival pótolta, amikor a magyar rendek számára követendő példaként állítja a cseh nemesesség tettét.⁶⁶ Jogosan feltételezhetjük, hogy Balkayt foglalkoztatta az akadémia gondolata, ezt megerősíti Balkay 1820-ban festett „Tudományok és Szép mesterségek emlékezetére” c. képének legújabb interpretációja, mely a festményt akadémiai allegóriaként értelmezi.⁶⁷

1820-ban született meg Balkay egykori bécsi tanárának, Hesz János Mihály festőnek akadémia-terve. Hesz 1791-ben iratkozott be a bécsi akadémiára, ahol több kitüntetéssel a történelmi festészet osztályán végzett.⁶⁸ Mint a bécsi mérnöki akadémia rajtanára, műtermében magyar tanítványokat is fogadott.⁶⁹ Hesz 1820. április 10-én József nádorhoz és a Helytartótanáchoz írott levelében egy Pesten vagy Budán felállítandó akadémia szervezésére ajánlja magát.⁷⁰ Hesz szemére hányja a nemzetnek, hogy ott, ahol az irodalom ilyen magasra emelkedett, ahol nagy tehetségű ifjak születnek, és dúsgazdag mágnások és polgárok élnek, az általánosan kedvelt szépművészeteket kizárja. Holott régóta bizonyított, hogy a képzőművészetek az országnak nemcsak díszére, hanem nagy hasznára is vannak, nagy befolyással vannak a technikai tudományokra és általában nemesítik az ízlést és gazdagítják az országot. Hesz javaslatában cseh mintára a főnemesesség beleegyezésével és segélyével kell felállítani az akadémiát. Az akadémia évi kiadásaira és a szükséges origináliák megszerzésére alapítványt kell tenni, amelyhez a magyar és az osztrák nemesesség és vagyonos polgárság rendes évi javadalommal vagy egyösszegű adományozással járulhat hozzá. Szükséges ezenkívül, hogy az állam kijelöljön az akadémia számára egy arra szükséges épületet. Hesz vázlatosan ismerteti a tanrendet is. Eszerint a tanulók az első iskolában az emberi test elemeit és az árnyékolást tanulják, a bécsi elemi iskolával való egyenrangú képzést a Maurer-féle origináliák után készült másolatokkal, a rézmetszők számára a Schmutzer-féle másolatokkal kell biztosítani. A második iskolában – az „antik-iskolában” – kapnak helyet a híres szobrok másolatai a nemes formák és a fényárnyék tanulmányozására. Itt tanulnak a kezdő szobrászok is. A harmadik évben a jó eredménnyel végzett tanulók előtt megnyílik a főiskola, ahol modell utáni rajzolásra van lehetőség. Emellett az olaj- és arcképfestésből kapnak

képzést. Ennek az iskolának a vezetését Hesz magára vállalja. A képzés két iskolával egészül ki: az architektúra a tájfestéssel és a rézmetszet a vésnöki iskolával. Az akadémia belföldiek számára ingyenes képzést nyújt. A tanulók ösztönzésére évenként pályadíjakat kell kitűzni. A legjobbak pedig 3 évre Bécsbe kapnak ösztöndíjat. Hesz akadémia-terve a prágai és bécsi akadémiákat ötvözi egybe. Tervében a művészi és iparos képzés egyaránt helyet kap, s ezzel sajátos módon összekapcsolja az alsó- és felsőfokú képzést. Akadémiájában bécsi mintára kap helyet a vésnökiskola és külön osztályként az architektúra a tájfestéssel.⁷¹ Hesz terveztét valószínűleg nem küldte el a nádorhoz.⁷²

Eljuthatott volna a rendekhez viszont egy másik terv. Ferenczy Istvánt pesti letelepedését követően foglalkoztatta egy magyar művésziskola gondolata.⁷³ Ez ügyben utazott 1826-ban Pozsonyba, hogy ott tervezetét az országgyűlés elé terjessze. Beadványának megvitatása azonban egyre késett, végül Ferenczy a királytól kért kihallgatást, hogy ott az iskola ügyét előadhassa. Hiába várta a beadványára Ferenczy a királyi választ, az nem érkezett meg. Megunva a hiábavaló várakozást, csalódva a rendekben Ferenczy felhagyott a magyar szobrászképzést elindító tervével.

Széchenyi Istvánnak a Tudományos Akadémia megalapítására tett felajánlása ösztönözte Joó Jánost, hogy 1831-ben levélben forduljon Széchenyihez egy művészársaság felállítására ügyében.⁷⁴ A szegedi születésű Joó Jánost Pyrker érsek nevezte ki a frissen alapított rajziskola tanárává 1828-ban. A rajzolásban való jártasságát Szegeden a piaristáknál szerezte, Bécsben soha nem járt.⁷⁵ 1828-ban, egri letelepedésekor ismerte meg Balkay Pált, aki utolsó éveit a Joó család házában töltötte.⁷⁶ Joó Széchenyihez írott levelében kifejti, hogy nagy szükség lenne a művészek magyarosítására, a művészetek nemzeti nyelven való kifejezésére. A rajziskola kell hogy legyen az a hely, ahol a magyar nyelvű oktatás szükségeltetne, kivált ha mindenütt magyarul jól tudó tanítók lennének. De mit ér mindez, habár a mesterség alapjait valaki magyarul tanulhatja, továbbképeznie magát külföldön kell. Ezt kívánna megoldani egy művészársaság felállítására, melynek kötelessége lenne a művészet minden ágát nemzeti nyelven kifejezni, s azokat szép és hasznos tárgyakkal gazdagítani, azokat tanítani és a rajziskolákat felügyelni. Joó jól tudja, hogy egy ilyen intézet felállításához nagy áldozatot kell hozni a nemzetnek, de egy hatalmas pártfogó támogatásával megvalósulhatna Pesten. Széchenyi 1832-ben írt válaszában örömmel fogadja Joó tervezetét, de a támogatást más fontos dologra, idő- és tehetség hiányra hivatkozva elutasítja.⁷⁷ Széchenyi elutasítását követően sem lankad Joó János művészetszervező ereje. Az 1832/36-os országgyűlés egy polytechnikum felállítását javasolta, ezen felbuzdulva indította Joó „műtudományi” folyóiratát, a Hétlapok-at, mint ezen intézet működését előkészítő orgánomot.⁷⁸ Az 1838-ban indított, s csak fél évig létező folyóirat érdekessége, hogy Joó hozzá csatolva külön „rajzolatok gyűjteményét” is megjelentetett, benne építészeti rajzokkal, bútór- és gépészeti tervekkel. A Hétlapok-ban Novák Dániel írt cikksorozatát „Művészet haladta” címmel,⁷⁹ melyben a hazai művészeti viszonyok kapcsán kifejti a művészeti képzés hiányosságaiából fakadó elégedetlenségét.⁸⁰

Joó János következő munkájában egy nagyszabású oktatási programot dolgozott ki. A „Nézetek A' Magyar Nemzet Műveltségi és Technikai Kifejlése Tárgyában” című, 1841-ben Budán megjelentetett könyvében egy enciklopédikus jellegű, oktatási-tudományos és művészeti intézményt körvonalaz. Tervezetének nagyobb nyomatékaul tervrajzokat és költségvetést mellékel, jelezve, hogy könyvét elsősorban a nemzet sorsáért felelős rendek figyelmébe ajánlja.⁸¹ A tervrajzok alapján az általa Athaeneumnak nevezett intézmény egy téglalap alapú, közepén egy épületszárnyal kettéosztott épület, mely helyet ad a néptanító-képző intézetnek, a tudós társaságnak, a műintézetnek festészeti és szobrászati osztályokkal, valamint kereskedő és takács iskolának. Joó elképzelése szerint a műintézet az épület

bal oldali és középső szárnyában kapott helyet. A „műtudományi osztályon” a következő egységek találhatóak: 1. építészeti rajzolás; 2. erőmű rajzolás, 3. szabadkézi rajz 3 osztályban – ember és állat alakrajzolás, virág és díszítmény rajzolás, tájfestés és térábrázolás. A műtudományi osztályon csak azok kezdhetik meg tanulmányaikat, akik valamely rajziskolában jó eredménnyel végeztek. Feladata még eredeti rajzoknak nyomtatott példányaival a hazai rajziskolák időnkénti felszerelése és műtudományi folyóirat indítása. Joó ingyenes oktatást javasol, és ösztöndíjakat a legkiválóbbaknak a bécsi művészeti akadémiára vagy más külföldi műintézetbe. Az akadémia tanárai az itthon élő vagy külföldön dolgozó magyar művészek lennének (Barabást, Ferenczyt, Markót javasolja Joó). Joó akadémia-terve tulajdonképpen komplex művelődési intézmény, melyben a művészeti képzés mellett jelentős hangsúlyt kap az iparos- és kereskedelmi képzés is. Joó tervezete visszalépést jelent régebbi akadémiaeszmékhez, azonban ez nem feltétlenül utal nézeteinek konzervativizmusára. Úgy tűnik, Joó elég felkészült szervező volt ahhoz, hogy a rendek számára olyan szervezettel álljon elő, amely egy komplex megoldást kínál az országgyűlésen kitűzött célok megvalósítására. Joó nemcsak ismerte a Polytechnikum felállításáról szóló 1832/36. évi országgyűlési határozatot, hanem annak részleteiben is tájékozott lehetett, mivel Athaeneuma számos rokon vonást mutat a Mednyánszky-vezette bizottsági szervezettel.

Az 1830–40-es években már egyre-másra látnak napvilágot a különböző folyóiratokban olyan cikkek, melyek a hazai művészképzés megoldását sürgetik a nemzeti művészet fellendítésére.⁸² Mindenekelőtt szólunk kell a Hétlapok-ban megjelent cikkével már említett Novák Dániel tevékenységéről.⁸³ A bécsi akadémián építészként végzett Novák 1833-ban írt a Társalkodó-ban a bécsi képzőművészeti akadémia oktatási rendszeréről.⁸⁴ 1835-ben írta le sokat idézett gondolatát: „Teljes bizonnal állíthatni, hogy mind addig, míg a’ Hon Képző művészeti akadémiát kebelébe : nem fogad, a’ szép művészet még század lefolyása után is parlag mező maradand...”⁸⁵ A következő évben a Hasznos Multságok hasábjain egy akadémia-tervet körvonalaz.⁸⁶ Tulajdonképpen az építészeknek kíván tanácsokkal szolgálni arra az esetre, ha valamelyikük akadémia tervezésére kapna megbízást. Felsorolja, hogy hány terem kell a különböző osztályok számára és milyen célokra kell külön helyiségeket tervezni (pl. könyvtár, kiállítóterem, metszettár). Felsorolja, hogy az akadémia milyen osztályokkal működik, és, hogy az egyes osztályok hogyan tagozódnak. Ugyancsak a Hasznos Multságokban áll elő egy javaslattal az építészeti rajzok elbírálásának megszervezésére.⁸⁷ Míg Bécsben az építéshez tartozó mesterek a képzőművészeti akadémián egy erre a célra kijelölt mesterszobában készítik el rajzban való remekeit és azokat az akadémiai tanárok egyike bírálja el, addig „nem lévén nálunk még most ilyen műhatóság – célszeres volna talán addig is, míg akadémia alapul, Buda ’s Pest remekelőinek a’ kir. építési igazgatóságnál egy mesterszobát kirendelni, melly hatóság aztán ítéletet ejtsen a’ kész rajzok, a’ műremek nyelve fölött”. Az első pesti műegyesületi kiállítás kapcsán pedig ama reményének ad hangot, hogy „ha már csakugyan belső érzésből ’s ’a haza javát ’s annak dicsőségét előmozdító czélbul történt az első próba – az idei műkiállítás, – minélelőbb a’ fölött megtenni a’ lépéseket, hogy a’ más országokban eddiglen fenálló ’s virágzó képző művészeti akadémiákhoz hasonló nálunk is behozassék, hogy nem sokára művészek helyben képeztessenek a’ szó valóságos értelmében, kik aztán helyes műdolgozataik által becsületére, hasznára ’s dicsőségére szolgálódnak Hazájuknak...”⁸⁸

Novák a sajtón keresztül agítált a művészetek megkedvelésére és pártolására, ugyanezt tette Császár Ferenc jogász és író egy művészeti akadémia ügyében az 1845-ben a Honderű lapjain közzétett nyílt levelével, melyet a Nemzeti Múzeum igazgatójának címzett, de a nemzetnek szánt.⁸⁹ Kubinyi Ágoston dédelgetett tervével, a nemzeti képcsarnok felállításával kapcsolatban tesz javaslatot egy nemzeti festészeti intézet megalapítására. Ezen intézet

élére Markót vagy Barabást javasolja, mintául pedig a genuai Academia de Pittura felépítését. A genuai akadémia egyike volt Itália kisebb művészeti akadémiáinak, ahol külön osztály működött a festészet, szobrászat, réz-, kő- és acélmetszés oktatására. Vasárnap és ünnepnapokon a mesterségűzők kaptak képzést. Az akadémia szerény kép- és szoborgyűjteménnyel is rendelkezett.⁹⁰ Császár levelében javasolja, hogy egy ilyen jellegű intézet felállítása költségeinek csökkentésére a Nemzeti Múzeum biztosítson helyet számára.

Henszlmann Imre kortársainál kritikusabban nézte az akadémia ügyét.⁹¹ Az 1841-ben megjelentetett „Párhuzamá”-ban⁹² tételesen kifejti romantikus akadémia-ellenes nézeteit, mely azonban nem a hazai művészeti oktatás ellen irányul, hanem leszámolást jelent azzal az eszmével, amely szerint az akadémia a nemzeti művészet megteremtésében és felvirágoztatásában kell, hogy szerepet játsszék.⁹³

Míg az 1846-ban felállított Ipartanoda még a rendek évtizedes küzdelmének győzelmét jelentette, az ugyanebben az évben meginduló hazai alapfokú művészsképzés magánvállalkozásként jött létre, mutatva a rendi törekvések és az akadémia-tervek hiábavalóságát. Bár akadémiaként említik, valójában festőiskola volt a velencei származású Marastoni Jakab 1846-ban megnyitott intézete. Marastoni 1845-ben folyamodott a Helytartótanácsához egy magán festőiskola alapítása ügyében, melyet a velencei akadémia mintájára kívánna megszervezni.⁹⁴ A Helytartótanács kérésére kidolgozott részletes terv megvalósításáról elsőként a Pesti Divatlap számol be. Az előkészítés fokozott érdeklődés mellett, a sajtó nyilvánosságával folyik.⁹⁵ Az 1846. október 3-án megtartott megnyitón a közönségnek módja volt megtekinteni a külföldről hozott origináliákat, másolat- és metszetgyűjteményt. „De minthogy hivatásunkhoz képest kötelességünk a magyar nemzetiség érdekében mindent elkövetni; Marastoni úrnak figyelmébe ajánljuk azt, miképp ügykezzék intézetébe hazai tárgyú mintákat is beszerezni, a növendékeit nemzeti irányban képezni. Milly szükséges volna ez akadémiában például igazi magyar jellemű arczképeket, hazai tárgyú történeti, genre- és tájképeket kiállítani! És ha a derék művész tanácsunkat követendi, a magyarok részéről okvetlenül nagy pártolásra fog számíthatni; mert méltán megkívánhatjuk, hogy hazánk fővárosában minden illyes intézetnek egyik fő díszét a nemzeti irány tegye...” – írta a megnyitó kapcsán a Pesti Divatlap tudósítója.⁹⁶ A várt pártfogás azonban elmaradt. Hiába jött létre még abban az évben az Első magyar festész-akadémiát gyámolító társulat,⁹⁷ Marastoni a kezdeti sikerek után hamar pénzzavarba került, festőakadémiáját iparos tanulók rajzoktatásával volt kénytelen bővíteni.⁹⁸ Nyilvánvalóvá vált, hogy iskoláját anyagi erejéhez képest túlméretezte. Oktatói módszere az akadémiai másolás volt. Modell utáni rajzolásra nem kapott engedélyt. Az ötvenes években már nem csak az állandó pénzsűke szorongatta, hanem az egyre erősödő támadások konzervatív oktatási módszerei miatt.⁹⁹ A gyámolító társaság egyre apadó segélyei, a gyér látogatottság és Marastoni megromlott egészsége okán az akadémiát 1860. április 20-án bezárták. Ugyanezen a napon feloszlott a társulat is. Az iskola felszereléseiből, amelyet ideiglenesen a Nemzeti Múzeum egyik folyósóján tároltak, egy új szerkezetű és nagyobb kiterjedésű akadémia felállítását kívánták támogatni.¹⁰⁰

JEGYZETEK

1. PEVSNER, N.: *Academies of Art in past and present*. Cambridge, 1940.

2. A prágai akadémia történetére vonatkozóan adatokat közöl: *Almanach Akademie Vytvarnych Umění v. Praze*. Praha, 1979.

3. A magyarországi művészeti oktatás szakirodalmi feldolgozását Rabinovszky Máriusz végezte el. RABINOVSZKY M.: *A művészeti oktatás kez-*

detei Magyarországon. In: *A magyar művészet-történeti munkaközösség évkönyve*. Bp., 1952. 50–79. Tanulmányában elsősorban az akadémia-terveket vette számba. A rendi törekvések jelentőségére Sinkó Katalin hívta fel a figyelmet. SINKÓ K.: *A bécsi akadémia hatása a magyar festészetre*. Doktori értekezés. ELTE BTK. 1982.

4. FINÁNCZY E.: *A magyarországi középisko-*

- lák múltja és jelene. Bp., 1896. 40.; KOSÁRY D.: Művelődés a XVIII. századi Magyarországon. Bp., 1980. 94.
5. Részletesen ismerteti: FINÁNCZY E.: A magyarországi közoktatás története Mária Terézia korában. I-II. kötet. Bp., 1899–1902.
6. KÁROLYI Á.: Nemesi akadémia terve a múlt század első feléből. Századok, XVIII. évf. I. füzet, 1884. 1–21.
7. A selmeci bányászati akadémia mellett ez egyetlen, újonnan alapított, s gyakorlati ismereteket biztosító felsőfokú oktatási intézmény volt Magyarországon Mária Terézia uralkodása idején. FINÁNCZY, 1899. i. m. 256–257.
8. FINÁNCZY, 1896. i. m. 42.; FINÁNCZY, 1899. i. m. 305–335.
9. Hägelin tervezete tekinthető a Ratio Educationis eszmei alapjának. Itt fogalmazódik meg a szükséges tantárgyak (vallás, olvasás, írás, számítás) és a hasznos tantárgyak (nyelvtan, erkölcstan, geometria, mechanika, polgári építészet, rajz) köre. FINÁNCZY, 1899. i. m. II. kötet 46–47.
10. KAPOSSY J.: Magyar művészeti akadémia terve a XVIII. században. Levéltári közlemények XVIII–XIX. 1940/41. 339–350.
11. Ratio Educationis. Az 1777-i és az 1806-i kiadás körüli oktatás létesül: 1. A nemzetiségek sokfélesége, 2. A hitfelekezetek és vallási szervezetek sokfélesége, 3. Maguknak az állampolgároknak a sokfélesége.
13. FINÁNCZY, 1899. i. m. II. kötet 234–275.
14. Ratio i. m. A fordító bevezetése. 7.; FINÁNCZY, 1899. i. m. II. kötet 178–201, 234–275.
15. Ratio i. m. 43–44.
16. Ratio i. m. 63–64, 74–75.
17. Ratio i. m. 76.
18. KORNIS GY.: A magyar művelődés eszméi (1777–1848). Bp., é. n. I. kötet 41.
19. KORNIS i. m. I. kötet 66–67.
20. KORNIS i. m. I. kötet 80–82.
21. KORNIS i. m. I. kötet 149–150.
22. KORNIS i. m. I. kötet 142–148.
23. Napenként-való jegyzései az 1790dik esztendőben felséges II. Leopold tsásár, és magyar országi király által szabad királyi városába Budára, Szent Jakab havának 6dik napjára rendelt, 's Szent András havának 3dik napjára Posony királyi városába által-tétetett 's ugyan ott következő 1791dik esztendőben, böjt-más havának 13dik napján béfejezett Magyar ország gyűléseinek; mellyek eredetképen magyar nyelven íratattak és az ország gyűlésének fő-vigyázata alatt; hitelesen deák nyelvre is fordítottak. Kiadva Bécsben 1791. Ebből megtudhatjuk az országgyűlés első határozatait: a jegyzőkönyv magyar nyelven történő vezetését, a magyarul nem tudók számára annak hiteles fordítását latinra, valamint a két tábla között az üzenetek magyar nyelven való közlését. I. m. 30.
24. KORNIS i. m. I. kötet 144.
25. Egy magyar társaság iránt való jámbor szándék. Kiadva Révay Miklós által és annak előszavával. Bécs, 1790.; KORNIS i. m. I. kötet 105.; NÉMEDI L.: Ki írta a jámbor szándékot? Irodalomtörténeti közlemények, 1980. 137–148.; NAGY L.: Irodalom- és tudománysszervezési törekvések a 18. századi Magyarországon 1690–1790. Kandidátusi értekezés. Bp., 1986.
26. NAGY L. i. m. 119–121., valamint a 409. jegyzet.; KOSÁRY i. m. 562–571.
27. NAGY L. i. m. 142.
28. NÉMEDI i. m. 138–139.
29. NÉMEDI i. m. 139.; NAGY L. i. m. 145.
30. NÉMEDI i. m. 139–142. A „Hadi és más nevezetes történetek” című folyóirat (szerkesztői: Görög Demeter és Kerekes Sámuel) 1789 júliusától jelent meg Bécsben. E lapot támogató magyar értelmiségi körről van szó, amellyel Révay Bécsben kapcsolatba került.
31. Jámbor szándék, i. m. 18.
32. NÉMEDI i. m. 146–147. Némedi szerint megváltozott kultúrpolitikai koncepcióról lehet beszélni. A tudományok művelése helyett a nemzeti nyelv került előtérbe.
33. KORNIS i. m. I. kötet 144–145.
34. KORNIS i. m. I. kötet 199. Az 1791:67. törvényekről rendelkezik a reformok kidolgozására választott bizottságok feladatairól. II. Lipót 1791. március 12-én szentesítette a törvényt.
35. KORNIS i. m. I. kötet 200–201.
36. KORNIS i. m. I. kötet 268.
37. Ratio i. m. 232, 245.
38. Ratio i. m. 290–291. A királyi tudományegyetemhez kapcsolódó intézmények között a 146. § és 147. § foglalkozik a tudós társaság felállításával és a képzőművészeti oktatással.
39. KORNIS i. m. II. kötet 7.
40. KORNIS i. m. II. kötet 34.
41. Opinio Excelsae Regnicolaris-Deputationis motivis suffulta pro pertractandis in consequentiam Articuli 67:1790/1. elaboratis Systematicis Operatis Articulo 8:1827. exmissae circa objecta Rei Literariae. Kiadva 1830-ban, latin nyelven egy időben Pozsonyban és Budán, valamint KORNIS i. m. II. kötet 37.
42. Az Opinio 261. § és 262. § (A pozsonyi kiadás, 126–128., a budai kiadás 127–129.)
43. KORNIS i. m. II. kötet 43.
44. Ratio i. m. 288. a katonai akadémia létesítéséről. A Tudományos Akadémia megalapításáról: A Magyar Tudományos Akadémia másfél évszázada 1825–1975. Bp., 1975. Az elnevezés körül támadt bonyodalom kapcsán érdemes felidézni, hogy a Nagy Francia Forradalom idején – 1795-ben – tiltott volt az „akadémia” megnevezés használata. A nagyhírű párizsi képzőművészeti akadémia ekkor szervezték át – az akadémiai struktúrát lényegében megtartva – intézetté, s elnevezését is megváltoztatták. BOIME, A.: The Academy and French Painting in the Nineteenth Century. Phaidon, 1971. 5.
45. KORNIS i. m. II. kötet 43–50.
46. KORNIS i. m. II. kötet 424–425.
47. Az Ipartanoda történetére vonatkozóan: VIG A.: Magyarorszag iparoktatásának története. Bp., 1932. 128–186.; KORNIS i. m. II. kötet 58–60., 427–428.
48. SZÜCS J.: Nemzet és történelem. Bp., 1974. 28–39. Az „államnemzeti” és „kultúrnemzeti” fogalmáról.
49. Az akadémiaikat, mint a hatalom birtokosának presztízsintézményét Pvesner mutatta ki: PEVSNER i. m. Magyarország politikai függősége okán ez a presztízs-jelleg nem jelentkezhett. Az akadémiaikat társadalmi-gazdasági háttérben az állt, hogy egyrészt a művészeket felszabadítsák a céhes kötöttségek alól, a közvetlen állami irányí-

tásuk megvalósulhasson, másrészt a művészeti lushucikkek keresletét belföldi kínálatlaltal elégít-sék ki.

50. SZABOLCSI H.: Magyarországi bútorművés-zet a 18–19. század fordulóján. Bp., 1972. 28–32.

51. SZABOLCSI i. m. 46–47.

52. RUBY M.: A győri nemzeti rajziskola tör-ténete. Győr, 1894. 14–18.

53. Fragment über die Zeichenschulen in Press-burg. SZABOLCSI i. m. 47., valamint a 102. és 103. jegyzet teljes német szövegközléssel.

54. SCHAUFF, J. N.: An die edle Ingrische Nation. Zeitschrift von und für Ungern. 1804. VI. 178–180.; BAYER J.: Adatok művészetünk történetéhez. Művészet. 1904. 413–414.

55. BAYER i. m. 114.

56. Az irodalom fejlődésére, a különböző mű-fajok megjelenésére vonatkozóan: A magyar iro-dalom története 1772-től 1849-ig. Bp., 1965. A kortárs képzőművészet iránti érdeklenséget tár-gyalja: KREMMER D.: Az első pesti festőiskola. Vasárnapi Ujság. 1914. 472.

57. B. P.: A' Kép-írásról, annak gyakorlásá-ról és betseről. Tudományos Gyűjtemény. 1819. II. kötet 58–74.; B. P.: A Tudományos Gyűjte-mény 1819-dik Esztendei II-dik kötetéhez javuló bővítés és folytatás. Tudományos Gyűjtemény. 1821. X. kötet 34–68.; B. P.: Előadás a Bétsi Képző-művész Akadémiába bevett tanítás mód-jának, és útmutatás: miképpen lehessen valaki jó képzőművész? Tudományos Gyűjtemény, 1822. XI. kötet 59–85. Míg Lyka jelentéktelen írásmű-nek tartja Balkay 1819-ben megjelent írását és téve-sen feltételezi Joó János ösztönző szerepét, aki ekkor 12 éves volt (LYKA i. m. 312), addig Bíró Béla Balkay ugyanezen írását fontosnak tartja megemlíteni a művészeti közélet dokumentumai között. BÍRÓ B.: Pesti művészeti közélet 100 év előtt. Képzőművészet. IV. évf. 35. sz. 1930. 234–242.

58. B. P. 1822. i. m.

59. FLEISCHER GY.: Magyarok a bécsi kép-zőművészeti akadémián. Bp., 1935.; LYKA K.: A táblabíró világ művészete. Bp. 1981. 137.

60. NAMÉNYI L.: Balkay Pál, festő. Művé-szet. 1907. 349.; LYKA i. m. 137.

61. LYKA i. m. 94. 310.

62. NAMÉNYI L.: Balkay Pál, festő. Művé-szet. 1903. 211–214.; BAYER J.: Balkay Pál fest-ő életrajza. Irodalomtörténeti közlemények. 1902. 385–391.

63. Kazinczy Ferenc levelezése. Bp., 1890–1911. XVI. kötet 3745. levél. 397.; A Lyceum-beli kiállítást említi BÁNYAI E.: Művészeti élet a XIX. század elején Magyarországon. Művészet. 1908. 135–137., valamint LYKA i. m. 74. és ENTZ G.: A magyar műgyűjtés történetének váz-lata 1850-ig. Bp., 1953. 62–64.

64. Bernát Mihály Heves vármegyének alügyé-sze, festő, vegyész, és mechanikus volt. Teljes életét a tudományoknak és a művészeteknek szentelte. 1821-ben halt meg. SZINNYEI J.: Magyar írók élete és munkái. (Hasonmás kiadás) Bp., 1980–81.

65. A Tudományos Gyűjteményt Trattner Já-nos Tamás nyomdász indította 1817-ben. Első szerkesztője Fejér György volt. A folyóirat Ka-zinczy, Dessewffy, Szemere és mások pártfogását élvezte. FERENCZY J.: A magyar hírlapirodalom története 1780-tól 1867-ig. Bp., 1887. 140.

66. B. P. 1822 i. m. A prágai nemzeti képtá-rat a cseh nemesség alapította. Ebben a birtokuk-ban levő műveket állították ki a saját nevük alatt, s a tulajdonjoguk megmaradt. A képeket bármikor kicserélhették vagy elvihették. „Szép és követésre méltó példa ez minékünk Magyarok! – buzduljunk fel már egyszer valahára, tegyünk legalább annyit, ha többet nem, mint a Tsehek” – fűzi hozzá Bal-kay.

687. SINKÓ K.: Néhány magyar akadémia-allegória. Művészettörténeti Értesítő. 1984. XXXIII. évf. 3. sz. 169–174.

68. FELISCHER, i. m., valamint LYKA i. m. 135.

69. BAYER J.: Hesz Mihály. Művészet. 1908. 131–132., valamint LYKA i. m. 136. Tanítványa volt Balkayn kívül Wándza Mihály, Nagy Sámuel és mások.

70. ERNSZT L.: Hesz János Mihály tervezete 1820-ban magyar képzőművészeti akadémia felál-lítása iránt. Bp., 1898.

71. RABINOVSKY I. m. 63–64.

72. ERNSZT I. m. A levélen nincs rajta a Hely-tartótanács pecsétje.

73. MELLER S.: Ferenczy István élete és mű-vei. Bp., 1906. 203–211.

74. BAYER J.: Egy „Művész-társaság” eszméje 1832-ben és gróf Széchenyi István. Művészet. 1903. 103–108. A Széchenyi-féle levél teljes szövege. VISZOTA GY.: Adatok művészetünk tör-ténetéhez. Művészet. 1905. 135–137. A Joó János-féle levél teljes szövege.

75. LYKA i. m. 310–311., valamint BAYER 1903. i. m.

76. BAYER J.: Balkay Pál festő életrajza. Iro-dalomtörténeti közlemények. 1902. 385–391. Joó János Balkay Pálról írott életrajzának teljes szövegével., valamint LYKA i. m. 311.

77. BAYER 1903. i. m.

78. Hétilapok. Szerkesztette Joó János. Meg-jelent Egerben 1838-ban. 198.

79. A Hétilapok 15–17. számában jelent meg.

80. Hétilapok, 134. Joó János a Hétilapok utolsó füzeteiben megjelentetett „A Hétilapok elrende-lése, 's haszna” cikkében vonta le a lap tanulságait. A folyóiratot övező érdeklenség (a példányszám nem érte el a százat) miatt fél év után a lapot meg kellett szüntetnie.

81. JOÓ J.: Nézetek a magyar nemzet művelt-sége és technikai kifejlése tárgyában. Buda. 1841. 31–38., valamint VOIT P.: Joó János egri rajztanár Magyar Athaeneuma. Bp., 1936. és SCHAUSCHEK Á.: Joó János. Magyar rajztanárok és rajztanítók országos egyesületének értesítője. 1906. 324–328.

82. A hírlapoknak a közönségre gyakorolt fo-kozó befolyását részletesen tárgyalja FEREN-CZY I. m.

83. SCHREIBER M.: Novák Dániel 1798–1849. Bp., 1959.

84. NOVÁK D.: A' Cs. Kir. Egyesület Képző Művészeti Akadémiá Bécsben. Társalkodó. 1833. 14. sz. 53–54.

85. NOVÁK D.: Hajdan-közép 's újabbkori híresb képrók szobrászok 's rézmetszők' életrajza. Buda. 1835. Előszó

86. NOVÁK D.: Néhány szó a' könyvtárakról 's műakadémiákról. Hasznos mulatságok. 1836. II. kötet 45–47, 52–55.

87. NOVÁK D.: Javaslat a királyi építészeti igazgatóságon felállítandó mesterszobáról. Hasznos

multságok. 1840. II. félév 115.

88. NOVÁK D.: Összművészeti tárgyak országos csoportosítása. Ismertető. 1840. 25. sz. 377–386.

89. CSÁSZÁR F. nyílt levele a Nemzeti Múzeum igazgatójához. Honderű. 1845. 2. sz. 30–32.

90. Leírását adja CSÁSZÁR F.: Utazás Olaszországban I–II. Buda, 1844. II. kötet 26–28.

91. RABINOVSZKY i. m. 65.

92. HENSZLMANN I.: Párhuzam az ó- és újkor művészeti nézetek és nevelések közt, különös tekintettel a' művészeti fejlődésre Magyarországon. Pest, 1841. 54–64. A művészeti akadémiákról szóló IV. fejezet zárszavai: „... valahányszor az académiákból valamely igazi talentum kerül ki, mind annyiszor régi pályáját elhagyván, maga magának újat szokott kitűzni, 's így méltán itt e' kérdés támad: mire való az olly oktató intézet, mellynek tanulmányait a' valódi művész

mindig elhagyja, mire való az ollyan intézet, mellyen a' későbbi gyakorlat nem alapul, mire való az ollyan intézet, mellynek oktatását el kell felejtetni, ha valaki valódi művészé válni szándékozik?”

93. HENSZLMANN i. m. Előszó, valamint HENSZLMANN I.: Nézetek a pesti műkiállítás iránt. Pesti Hírlap. 1841. 494. A Henszlmann által javasolt iskola legyen mentes mindenféle akadémiai irányzattól.

94. PÉTER K.: Marastoni Jakab. Bp., 1936. 34.

95. Pesti Divatlap. 1845. 1144.; Pesti Divatlap. 1845. 1225.; Életképek, 1845. 834.; Pesti Divatlap. 1845. 1345.; Pesti Divatlap. 1846. 276–277., Életképek. 1846. 479–480.

96. Pesti Divatlap. 1846. 793.

97. Életképek. 1846. 601.

98. PÉTER i. m. 45., valamint VIG i. m. 174.

99. RABINOVSZKY i. m. 67–68.

100. Vasárnapi Újság. 1860. 202, 215.

László Szabó: Bestrebungen zur Verwirklichung des ungarischen Kunstunterrichtes zwischen 1790 und 1846

Während im 18. Jahrhundert Akademien überall in Europa gegründet wurden, blieb die Frage des Kunstunterrichtes in Ungarn bis zum letzten Drittel des 19. Jahrhunderts ungelöst. Die ungarischen Kunststudenten konnten sich vor allen an der Wiener Akademie immatrikulieren, die allen Untertanen des Reiches offenstand.

Die Frage der heimischen Künftlerausbildung erschien im Zeitalter der Aufklärung als organischer Teil der Nationalkultur, die auf dem Fundament der ungarischen Sprache ruhen sollte. Auch im Vordergrund der ständischen Bestrebungen, die mit dem Landtag von 1790/91 ihren Anfang nahmen, stand die mit direkten politischen Zielen verbundene Nationalkultur. Die zwei Hauptelemente waren dabei der Gebrauch der Muttersprache bzw. die Durchsetzung der ungarischsprachigen Volksbildung. Die Frage des Kunstunterrichtes war als Bestandteil des ungarischen Schulwesens in den ständischen Reformbestrebungen stets präsent. Die 1777 und dann 1806 herausgegebene Ratio Eductionis wollte die Volksbildung in Ungarn in Einklang mit den Reichsinteressen regeln, indem sie zuerst den Gebrauch des Lateinischen, später den des Deutschen vorschrieb. Damit wurden der Rahmen und zugleich auch die Grenzen der ständischen Bestrebungen determiniert.

An eine unabhängige, richtige Kunstakademie war überhaupt nicht zu denken. In den Entwürfen zur Reform des Schulwesens, die den Ständen auf den Landtagen vorgelegt wurden, zeichnete sich die Realisierung einer Bildungsanstalt von niedrigerem Niveau ab, die eigentlich eine Filiale der Wiener Akademie sein sollte. Darüber hinaus, daß in Ungarn jene machtpolitische Struktur nicht vorhanden war, die den Gedanken der Akademie der bildenden Künste zur Reife hätte entwickeln können, fehlte auch der sozial-ökonomische Hintergrund dazu. Als Beispiel könnte man die Ungarische Gelehrte Gesellschaft anführen, die nach langem, fast fünfzig Jahre währendem Ringen – ebenfalls im Rahmen des nationalen Bildungsprogramms – verwirklicht und des öfteren als Akademie bezeichnet wurde, in Wirklichkeit – entsprechend der Intention des Herrschers – weder ihrem Namen noch ihrer Organisation nach eine Akademie, sondern "lediglich" eine Gesellschaft für Sprachpflege war.

Die "Pläne zur Akademie", die in jener Zeit entworfen wurden, sind zwar von geringerer Bedeutung als die ständischen Bestrebungen, wurden jedoch durch die kunstgeschichtliche Literatur eingehender behandelt. Sie haben gemeinsam, daß ihre Entwerfer – von J. N. Schauff bis János Joó – Künstler waren. Von all diesen Plänen ragt am meisten János Joó's Athaeneum-Plan hervor, in dem eine von der Akademie getrennte, komplexe Bildungsanstalt umrissen wird, die umfassende praktische Kenntnisse vermitteln sollte. Der Entwurf von János Joó ist auch deshalb bedeutend, weil dieser auch konkrete Baupläne zur Realisierung enthält. Das Bedürfnis nach ungarischem Kunstunterricht erschien in der Presse von der 40er Jahren des 19. Jahrhunderts an immer häufiger. Der organisierte Kunstunterricht in Ungarn wurde schließlich unabhängig von diesen Bestrebungen von einem halben Jahrhundert, von einem Fremden – der jedoch als Untertan des Habsburger Reiches kein Ausländer war –, vom Venezianer Jakob Marastoni, verwirklicht. Er eröffnete im Jahre 1846 in Pest eine Privatschule für Maler. Das Interesse, das der Gründung der Schule anfangs entgegengebracht wurde, ließ bald nach, und im Jahre 1860 mußte die Schule wegen schwerer finanzieller Sorgen infolge des vollkommenen Desinteresses ihre Tore schließen.

